

LITERATUROZNAWSTWO

Daria Ambroziak

Uniwersytet Opolski

ROSYJSKA MEMUARYSTYKA KOBIECA XIX WIEKU WE WSPÓŁCZESNYCH ZAINTERESOWANIACH BADAWCZYCH

Russian Female Memoirs of the Nineteenth Century in the Modern Research

ABSTRACT: The article is devoted to contemporary studies on the nineteenth century memoirs written by Russian women. In the nineteenth century women's memoirs were underestimated and neglected by researchers. Recently, there has been a significant increase in research interest in memoirs written by women. This subject has been taken up by literary scholars, historians, experts on cultural studies and anthropologists. A. Bielova, I. Savkina, W. Laszczak, K. Kosowska, N. Pushkariova, A. Fieduta, W. Ponomarieva, L. Khoroshilova, J. Prikazchikova, A. Stankewich, J. Samofalova, O. Mamaieva, S. Tatarkina are among those who are interested in it. Memoirs are a valuable source of information about the epoch, historical events, outstanding leaders, event-making figures, Russian intellectual elites, aristocracy as well as the everyday life of the Russian gentry. They also provide some insight into the way female memoirists expressed themselves in their writings, their views on femininity and the role of women in society.

KEYWORDS: Russian memoirists, nineteenth century, woman, the present time

Wiek dziewiętnasty przyniósł znaczący rozwój twórczości pamiętnikarskiej w Rosji. Andriej Tartakowski, jeden z czołowych znawców memuarystyki rosyjskiej, charakteryzując wspomnienia z tego okresu, zwraca uwagę na ich wyjątkową wartość i rangę, jaką zdobyły. Pisze o tym w następujący sposób: „В XIX веке создаются шедевры мемуарного творчества, ставшие и европейской мемуарной классикой,

мемуаристика обретает новый культурно-общественный статус, все более повышается ее влияние на иные сферы духовной жизни”¹. Jak słusznie wspomniany badacz zaznacza, o ich wartości i znaczeniu stanowiło wiele istotnych czynników. Po pierwsze, dzięki temu, że po gatunek ten sięgali autorzy wywodzący się z różnorodnych środowisk i warstw społecznych, znacząco poszerzał się obszar tematyczny literatury, wzbogacał się jej wachlarz problemowy, ideowy, mentalnościowy, manifestowały się sympatie polityczne i świadomość narodowa, kulturowa oraz religijna Rosjan. Po wtóre, twórczość pamiętnikarska – zdaniem Tartakowskiego – w sposób znaczący przyczyniała się do ukształtowania się formy autobiograficznej w Rosji, mającej tam – jak wiadomo – niezbyt odległą, bo sięgającą czasów protopopa Awwakuma (1620–1682), historię, jak też – ze względu na swoje duże walory poznawcze i dokumentarne – umożliwiła wzbogacenie wiedzy historycznej o XIX stulecie².

W dziejach pamiętnikarstwa rosyjskiego XIX w. niemałą rolę odegrały kobiety, które poprzez ten właśnie autobiograficzny gatunek mogły pełniej, niż czyniły to poprzez poezję od czasów Aleksandra Sumarokowa, Gawriiła Dierżawina, Michaiła Chieraskowa, wyrażać siebie, swój stosunek do świata, opowiadać o nim poprzez pryzmat własnej świadomości i podmiotowości, rejestrować w sposób bardziej lub mniej subiektywny otaczającą je rzeczywistość społeczno-historyczną. Należy zaznaczyć, iż kobieca memuarystyka XIX wieku stanowiła jedną z odmian twórczości narracyjnej rosyjskich pisarek, które chętnie sięgały wówczas także po inne gatunki, w tym po opowiadania, ujmowane niekiedy w cykle (np. Marii Żukowej *Wieczory na Karpowce*, *Вечера на Карповке*, 1837–1838), po opowieści (np. Nadieżdy Durowej *Равилон*, *Павильон*, 1838), powieści (np. Jewgienii Tur *Bratanica*, *Племяница*, 1851) czy szkice z podróży (np. Żukowej *Szkice o południowej Francji i Nicei*, *Очерки о южной Франции и Ниццы*, 1844) i inne. Większość autorów-mężczyzn tych czasów, w tym np. Wissarion Bieliński, Iwan Turgieniew, Aleksander Ostrowski, oceniając twórczość artystyczną kobiet, najczęściej zarzucała im nadmiar pierwiastka subiektywnego w praktyce pisarskiej, a więc zbyt silną zależność dzieła od biografii, psychiki i doświadczenia życiowego samej autorki, to zaś traktowane było wówczas jako cecha pisarstwa podrzędnego, jako niedostatek warsztatowy ogółu piszących pań. Nie znaczy to, że brak było ze strony pisarzy-mężczyzn pozytywnych recenzji odrębnych utworów, wychodzących spod pióra kobiet; wystarczy tu wspomnieć chociażby o entuzjastycznych wręcz komentarzach Puszkina na temat *Zapisków panny-kawalerzysty (Zanucku*

¹ А. Тартаковский, *Мемуаристика как феномен культуры*, „Вопросы литературы” 1999, nr 1, s. 48.

² Ibidem.

кавалерист-девицы) Nadieжды Durowej³ czy też o wypowiedziach Iwana Turgie-niewa na temat powieści Jewgienii Tur *Bratanica*⁴. Dominujący wszakże wymóg, stawiany przed literaturą przez radykalnych krytyków epoki dotyczył jej związku z „rzeczywistością”, a więc ze sprawami politycznymi, ideologicznymi, społecznymi, które w literaturze kobiecej były z reguły słabo obecne. Rzeczywiście, kobiecy sposób przedstawiania „rzeczywistości” nie był tożsamy z męskim, a to z tej prostej przyczyny, iż kształtowanie osobowości chłopców i dziewcząt przebiegało w dwóch odmiennych systemach wychowawczych. Gdy w wychowaniu chłopców kładziono nacisk na kształtowanie samodzielności, odwagi, sprawności fizycznej, postawy posłuszeństwa wobec zwierzchników, miłości ojczyzny, wierności carowi, dziewczynki uczono cnót moralnych, posłuszeństwa woli rodziców oraz mężów i gotowości do poświęceń w imię racji wyższych. Słusznie tedy Jehanne Ghejt pisze: „Nic zatem dziwnego, że kobiety opisywały inne doświadczenia niż mężczyźni. Wyroki literackie ferowali jednak głównie oni [...]. Teoretycznie, oczywiście, byli oni w stanie docenić punkt widzenia kobiety i niektórzy nawet zdobywali się na to. Na ogół jednak zdawali się nie rozumieć, że kobiety przedstawiały rzeczywistość nie mniej „realną”, niż ich własna”⁵. Takie podejście odnosiło się do całej twórczości literackiej kobiet, w tym także do interesującej nas na tym miejscu kobiecej literatury memuarystycznej, której długo nie traktowano w Rosji jako źródła wiedzy o opisywanych czasach i nie doceniano jej jako tekstów o liczącym się znaczeniu dokumentarnym.

Do grona dziewiętnastowiecznych memuarystek należały, między innymi, Nadieжда Durowa (1783–1866), Zofia Kapnist-Skałon (1797–1887), Polina Annienkowa (1800–1876), Anna Kern (1800–1879), Adelajda Sękowska (1806–1859), Karolina Pawłowa (1807–1893), Maria Wołkońska (1807–1863), Aleksandra Smirnowa-Rosset (1809–1882), Maria Kamieńska (1817–1898), Aleksandra Tołstaja (1817–1904), Awdotia Panajewa (1820–1893), Jelizawieta Achmatowa (1820–1904), Anna Tiutczewa (1829–1889), Natalia Tuczkowa-Ogariewa (1829–1913),

³ Autor *Eugeniusza Oniegina* opublikował pierwszy fragment tych *Zapisków* w założonym właśnie przez siebie piśmie „Sowriemiennik” i w komentarzu do tego utworu nie omieszkła zaznaczyć, że sam czytał je z ogromnym zainteresowaniem, podziwiając talent kobiety, która opisywała własne czyny wojenne z tą samą odwagą i przekonaniem, z jakimi niegdyś, w czasach wojen napoleońskich, władła ułańską szablą jako kobieta-kawalerzysta. Por.: „Sowriemiennik” 1836, t. 2, s. 53.

⁴ W swojej recenzji ten mistrz gatunku powieściowego bez ironicznych podtekstów formułował pogląd, w myśl którego opisane przez J. Tur losy Antoniny wejdą na stałe do kanonu literatury rosyjskiej. Pisarza zachwyciła „zwyczajna”, „naturalna”, „spontaniczna” maniera narracyjna, gdyż, jak podkreślał, „gwałtowna, prawdziwa namiętność nie szuka odpowiednich zwrotów; [...] one same pędzą jej na spotkanie” (tłum moje – D.A.). Por.: И.С. Тургенев, *Племянница. Сочинение Евгении Тур*, [w:] И.С. Тургенев, *Собрание сочинений*, т. 10, Москва 1948, с. 422–423.

⁵ J. Ghejt, *Skrzywniona perspektywa: proza kobiet i rosyjska krytyka literacka XIX wieku*, „Teksty Drugie” 1993, nr 4/5/6, s. 222, przełożyła M. Walicka-Hueckel.

Jelizawieta Wodowozowa (1844–1923)⁶ i inne. Nazwiska wymienionych tu kobiet stanowią jedynie część długiej listy autorek uczestniczących w procesie tworzenia dziewiętnastowiecznego rosyjskiego pamiętnikarstwa. Zasługuje ono na uwagę i rzetelną naukową analizę już choćby dlatego, że jest wciąż niedostatecznie jeszcze dostrzeganym i docenianym przejawem animacji kultury rosyjskiej przez kobiety, zawiera też w sobie istotny i bogaty materiał źródłowy mogący służyć do wzbogacenia wiedzy o epoce i świadomości Rosjan czasów Puszkina, Dostojewskiego, Tołstoja. Badania w zakresie tej spuścizny mogą także okazać się pomocne do zrewidowania dotychczasowej tradycji literackiej⁷.

Jak już była o tym mowa, rosyjska memuarystyka kobieca XIX wieku przez długie lata była niedoceniana przez autorów-mężczyzn i pozostawała także poza głównym nurtem naukowych obserwacji. W badaniach bardzo rzadko (np. w pracach A. Tartakowskiego, O. Miszukowa)⁸ lub w ogóle nie podejmowano tego tematu, mimo że liczne przykłady kobiecej twórczości wspomnieniowej stanowią żywe świadectwo epoki, wiarygodne źródło wiedzy o obyczajach, kulturze, życiu

⁶ Duże zainteresowanie kobiet działalnością pamiętnikarską obserwuje się już od 2. połowy XVIII wieku. Najbardziej znanymi memuarystkami tamtego okresu były, między innymi, Natalia Dołgoruka, Katarzyna II, Katarzyna Daszkowa, Warwara Gołowina. – Zob.: W. Laszczak, *Głosem wygnanki. Czas i ludzie w pamiętnikach Natalii Dołgorukiej i Katarzyny Daszkowej*, [w:] *Ogród sztuk filologicznych. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole 2005, s. 359–368; Л. Луцевич, *Некоторые аспекты изучения мемуаристики*, „Studia Rossica XX” 2010, t. 1: *Мемуарыстыка росыйска i jej konteksty kulturowe*, red. A. Wołodźko-Butkiewicz, L. Łuciewicz, s. 10.

⁷ Na temat większości wymienionych tu autorek memuarów zabierałam głos na konferencjach krajowych oraz międzynarodowych i wypowiadałam się na łamach rozmaitych wydawnictw naukowych, w tym m.in.: *Życie na syberyjskim zesłaniu w świetle „Pamiętnika” Marii Wołkońskiej*, „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze” nr 21. *Kobiety w literaturze Słowian Wschodnich*, red. H. Mazurek, B. Pawletko, Katowice 2011; *Losy dekabrystów w świetle „Wspomnień” Poliny Annienkowej*, „Studia i Szkice Slawistyczne” XI, *Na pograniczu nauk i kultur. Tom poświęcony Profesorowi Bronisławowi Kodziszowi*, red. M. Giej, T. Wielg, Opole 2011; *Portret staruszki w rosyjskiej memuarystyce kobiecej XIX wieku*, „Slavica Wratislaviensia” 2016, CLXIII; *Wizerunek ojca we „Wspomnieniach” Marii Fiodorowny Kamińskiej*, [w:] *W kręgu problemów antropologii literatury. W stronę antropologii niezwykłości*, red. Wanda Supa, Białystok 2013; „[...] печальный эпизод из моей жизни при дворе”. *Echa morganatycznego ślubu cara Aleksandra II we wspomnieniach Aleksandry Andriejewny Tołstoj*, [w:] *Między tradycją a nowoczesnością. Tożsamość kobiety w przestrzeni domu, w historii, kulturze i na drogach emancypacji*, red. W. Laszczak, D. Ambroziak, B. Pudełko, K. Wysoczańska-Pająk, Monografia zbiorowa, Opole 2014.

⁸ Badacze memuarystyki XIX, tacy jak: A.G. Tartakowski, O. Miszukow, niewiele miejsca w swoich pracach poświęcili piśmiennictwu wspomnieniowemu kobiet. – Por. A.G. Тартаковский, *Русская мемуаристика XVIII-первой половины XIX в. От рукописи к книге*, Москва 1991; A.G. Тартаковский, *Русская мемуаристика и историческое сознание XIX века*, Москва 1997; A.G. Тартаковский, *Мемуаристика как феномен культуры*, „Вопросы литературы” 1999, nr 1; O. Мишуков, *Русская мемуаристика первой половины XIX в.: проблемы жанра и стиля*, Лодзь/Łódź 2007.

literackim, nierzadko odzwierciedlają także nastroje polityczne, a nawet dotykają kwestii konfliktów społecznych oraz walki ideologicznej w Rosji carskiej. Ponadto pozwalają zaobserwować, jak kobiety postrzegały siebie i rozumiały swoją rolę w społeczeństwie, czym motywowane były ich decyzje oraz w jakiej mierze i czy wywierały wpływ na kreowanie rzeczywistości, w jakiej przyszło im żyć. Jak podkreśla współczesna rosyjska badaczka, Anna Biełowa, pełnej wiedzy o tym wszystkim nie posiadamy, jeśli samych kobiet nie dopuścimy do głosu i ograniczymy się jedynie konstatacją męskiego punktu widzenia. W znanej monografii Biełowej *Cztery etapy w życiu kobiety. Życie codzienne rosyjskiej prowincjalnej szlachcianki XVIII–XIX w.* («*Четыре возраста женщины. Повседневная жизнь русской провинциальной дворянки XVIII – середины XIX в.*») czytamy:

Вместе с тем понять их (кobiety – D.A.) невозможно, если не предоставить им шанс «заговорить» своими собственными «голосами». Тексты, написанные женщинами игнорировались в качестве источников, не принимались в расчет ввиду якобы малой информативности, степень которой оценивалась исходя из количества фактов общественно-политической значимости⁹.

Jak pokazuje to przytoczony cytat, spychanie memuarystyki kobiecej poza granice głównego nurtu literatury jako zjawiska marginalnego, drugorzędnego, mało znaczącego zaczyna spotykać się we współczesnej nauce coraz częściej z krytyką. W prowadzonych przez Biełową analizach, oprócz kobiecej literatury autobiograficznej, ważne miejsce zajmują także wspomnienia, listy, teksty diarystyczne, których autorami byli mężczyźni. W ten sposób badaczka zdołała skonfrontować ze sobą oba tak odmienne od siebie światy i punkty widzenia, co pozwoliło jej na maksymalnie obiektywną i wszechstronną rekonstrukcję pomijanych dotąd w badaniach zagadnień związanych z życiem codziennym i pozycją społeczną kobiet w rosyjskim imperium.

Punkt widzenia Biełowej zbieżny jest z opiniami innych uczonych. Gdy weźmiemy do ręki prace znanej badaczki memuarystycznej twórczości kobiecej XIX wieku, Iriny Sawkiny, przekonamy się, że stoi ona na podobnym stanowisku. Jeszcze w 2001 – jak pisze Sawkina – „Сам предмет исследования – женские автотексты – казался тогда находящимся *ad marginem* (kursywa autorki) – на обочине столбовой дороги «Великой литературы» Но в самое последнее время ситуация, по-моему, существенно изменилась”¹⁰. Na szczęście, w ostatnich kilkunastu latach

⁹ А.В. Белова, «*Четыре возраста женщины*». *Повседневная жизнь русской провинциальной дворянки XVIII – середины XIX в.*, Санкт-Петербург 2010, s. 7–8.

¹⁰ И. Савкина, *Разговоры с зеркалом и зазеркальем. Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века*, Москва 2007, s. 6.

sytuacja zaczyna się zmieniać i z wolna możemy zaobserwować wzrastające zainteresowanie memuarystyką kobiecą. Wyrazem tego są coraz częściej pojawiające się w wydawnictwach naukowych publikacje poświęcone tej tematyce, przy czym – należy to podkreślić – wspomnienia autorek XIX-wiecznych budzą zainteresowania nie tylko literaturoznawców, ale także przedstawicieli innych dyscyplin, w tym historyków, kulturoznawców czy też antropologów. Okazuje się, że tzw. codzienność kobieca, sfera najbliższa jej życiu, czyli dom, to nie jedyny powód, dla którego nauka coraz częściej odwołuje się do szeroko rozumianej autobiografistyki kobiecej. Wspomnienia rosyjskich kobiet inspirują badaczy przede wszystkim ze względu na bogactwo zawartego w nich materiału faktograficznego związanego z epoką, z uwagi na prezentowaną tam wiedzę o wydarzeniach, jakich autorki były świadkami bądź w których uczestniczyły; przyciągają uwagę dzięki informacjom dotyczącym obyczajów, poglądów społeczno-politycznych, życia codziennego oraz salonowego w prowincji i w stolicy, nierzadko także szczegółów związanych z życiem literackim.

Wspomniana badaczka, Irina Sawkina, w innej swej pracy *Rozmowy z lustrem i tym co za nim. Autodokumentalne teksty kobiet w literaturze rosyjskiej pierwszej połowy XIX wieku* (*Разговоры с зеркалом и зазеркальем. Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины XIX века*) traktuje autobiograficzne wypowiedzi kobiet jako swoiste „rozmowy z lustrem, ze swoim drugim „Ja”, podczas których, czyli w momencie pisania, autorki patrzą na siebie przez pryzmat własnych tekstów, „ogłądają się” w nich, a także obserwują to, co znajduje się po drugiej stronie lustra. Sawkina pisze:

Автодокументальные жанры – письма, дневники, воспоминания и т.п. – это своего рода разговоры с зеркалом, со своим другим Я, отчужденным и возвращенным себе. Женщины пишут, осуществляясь в акте письма; увидев себя в зеркале и Зазеркалье автотекста, они воссоздают себя, утверждая: «я есть, я пишу, значит – существую»¹¹.

Dzięki temu, jak dowodzi, kobiety-autorki, z jednej strony, realizują siebie, a z drugiej – tworzą też siebie na nowo. Sawkinę interesuje również sposób, w jaki autorki wspomnień, dzienników i listów (takie jak: A. Kern, A. Jakuszkina, A. Oleńska, N. Durowa, N. Sochańska) piszą o sobie oraz jakiego typu wiedzę przekazują na swój temat. Rosyjska badaczka zauważa, że kobiety piszące wspomnienia nie traktują siebie jako osobowego wzorca do naśladowania, mimo że zachowują pewność siebie jako pisarki czy też autorki pamiętników¹². Sawkina podejmuje też kwestie związane ze sposobami samoprezentacji memuarystek. Jeden z nich związany

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem, s. 301.

jest ze swoistą polifonicznością tekstu pamiętnikarskiego, w którym występuje tak zwane „cudze słowo” („чужое слово”), czyli „punkt widzenia patriarchalnego Ty”. Postać ta, którą badaczka nazywa „cenzorem lub mentorem” (w pamiętnikach N. Sochańskiej i A. Zrazewskiej jest to ojciec, a u N. Durowej i S. Skałon – matka) wchodzi w bezpośredni lub pośredni dialog z autorką wspomnień. Innym sposobem prezentacji stosowanym przez autorki pamiętników jest przedstawienie siebie przy udziale ważnych dla nich osób. W analizowanych tekstach w tej roli występują zawsze tylko osoby płci pięknej¹³. Sawkina puentuje:

Через подобных женских *значимых* *других* (kursywa autorki) осуществляется самопрезентация, их существование дает и повествовательнице (женщине!) право писать текст о себе самой и говорить о своей исключительности. Несмотря на все оговорки и оправдания перед лицом патриархального судьи и цензора, в самом акте письма о себе (с большей или меньшей установкой на публичность, на читателя) женский автобиограф или мемуаристка утверждают ценность и значимость собственного женского Я¹⁴.

Na istotną rolę memuarystyki kobiecej XIX w. wskazują prace Wandy Laszczak, otwierającej polskie studia w zakresie tego tematu wspomnianym już tu na wstępie artykułem *Głosem wygnanki. Czas i ludzie w pamiętnikach Natalii Dołgorukiej i Katarzyny Daszkowej*, poświęconym przedstawicielkom literatury wspomnieniowej XVIII stulecia. Drugim swoim artykułem, zatytułowanym *Kultura „szlacheckich gniazd” we Wspomnieniach Zofii Kapnist-Skałon* opolska badaczka wchodzi już w obszar studiów nad memuarystką kobiecą XIX wieku. *Wspomnienia (Воспоминания)* te Sofia Kapnist-Skałon (1796–1861) napisała w 1859 roku prawdopodobnie na kanwie prowadzonego w ciągu życia dziennika, bez zamiaru upublicznienia ich, z myślą jedynie o swoich najbliższych oczekujących od niej wiarygodnego świadectwa o dziejach rodziny. Mimo to memuary te spotkały się z dość dużym odzewem społecznym, czego dowodzi już samo to, że były one drukowane kilkakrotnie: w latach 1891, 1931, 1990. Wanda Laszczak rozpatruje *Wspomnienia* córki głośnego pisarza epoki oświecenia, Wasilija Kapnista i zarazem gospodyni znanego salonu literackiego w Tambowie dwupłaszczyznowo. Z jednej strony śledzi zawarte w nich wątki osobiste, tematycznie związane z dziejami rodziny autorki oraz osobliwą urodą życia w „szlacheckich gniazdach”, które odmalowane tu zostały z pietyzmem i nieukrywaną nostalgią; z drugiej zwraca uwagę na obecność w tkance świata przedstawionego relacji o sytuacji politycznej i kulturalnej Rosji, jaką autorka pamiętała z dzieciństwa, młodości oraz doświad-

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, s. 302.

czała w okresie swojej dojrzałości, na który przypadł zamysł realizacji *Wspomnień*. Zastosowana metoda badawcza pokazuje, w jaki sposób życie prywatne, rodzinne, zwyczajne przeplata się w tych memuarach z życiem narodu, państwa, jak troski codzienne, domowe członków rodziny autorki spotykają się z trwogą o los Ukrainy i żywymi marzeniami o jej odrodzeniu. W przekazie memuarystki opolska badaczka dostrzega wyraźną tęsknotę za tradycyjną, uporządkowaną przestrzenią, jaką tworzył jej szlachecki dom rodzinny i widzi, jak emocjonalnie trudne do przyjęcia są czasy współczesne, ogarnięte walką polityczną i rujnującym nihilizmem. Píše:

Dyskretny czar, emanujący ze stronic opisujących życie przeniknięte harmonią i łaodem, zespolone więzami pokoleniowymi, tradycją i szlacheckimi celami ideowymi podpowiada pokoleniu «synów» i «nowych ludzi», tkwiących w «bezglebiu», po czyjej stronie jest racja. Taka postawa autorki znamionuje zarazem pełnię jej kobiecej tożsamości – świadomość przynależności do kultury i natury jednocześnie¹⁵.

Warto nadmienić, iż w wyborze motywacji dla spisania swoich *Wspomnień* Sofia Kapnist-Skałon podążała utartą już drogą, wskazaną przez swoje znakomite (wspomniane już wyżej) poprzedniczki po piórze – Natalię Dołgoruką (1714–1771) autorkę *Własnoręcznych zapisków* (*Своеручные записки*) oraz Katarzynę Daszkową (1744–1810) autorkę *Zapisków*. Obie spisują je przy końcu życia, jednak o ile Dołgoruka czyni to na prośbę swego starszego syna, Michaiła, Daszkowa z myślą o czytelniku. I – jak podkreśla to Wanda Laszczak – jest to uzasadnione różnicą w poziomie wykształcenia jednej i drugiej, doświadczeniem literackim, pochodzeniem i pozycją społeczną. Jak czytamy,

Dołgoruka nie posiada żadnego praktycznego doświadczenia literackiego, wątpliwe też, by znała jakiegokolwiek przykłady memuarystyki zachodniej, raczej wyczuwalny jest związek z tradycją rodzimą (zwłaszcza z autobiografią protopopa Awwakuma); rejestruje własną przeszłość dla przyszłości dzieci [...]. Jej zapiski zaledwie rozpoczynają w Rosji tradycje tego gatunku. Daszkowa natomiast to profesjonalistka, którą dzieli od poprzedniczki kilka dziesiątków lat. Zna wzorce literatury europejskiej w zakresie twórczości pamiętnikarskiej i niewątpliwie posługuje się nimi. Píše z myślą o czytelniku. Oba teksty, jako gatunki pośrednie – wymykające się spod kontroli kanonów i zasad poetyki normatywnej – wnoszą swój wkład w rozwój techniki postaciowania bohatera literackiego, sprzyjają ewolucji języka i stylu literackiego, służą odnowie metody artystycznej poprzez odwołanie się do faktów pochodzących nie z wymysłu i fikcji fabularnej, lecz z rzeczywistości realnej¹⁶.

¹⁵ W. Laszczak, *Kultura „szlacheckich gniazd” we Wspomnieniach Zofii Kapnist-Skałon*, „Slavica Wratislaviensia” 2007, CXLIII. AUW No 2970, s. 57–58.

¹⁶ W. Laszczak, *Głosem...*, s. 367–368.

W Polsce rosyjska literatura autobiograficzna, w tym pamiętnikarska, stała się obiektem naukowej uwagi jeszcze jednej badaczki, Katarzyny Kosowskiej. W pracy pod tytułem *Obraz życia szlachcianek rosyjskich w literaturze. Od Piotra Wielkiego do Mikołaja I* kobiecym tekstom memuarystycznym poświęciła ona sporą część III rozdziału, zatytułowanego *Literatura jako świadectwo życia szlachcianki*. Wspomnienia posłużyły jej do prześledzenia społecznej sytuacji kobiety rosyjskiej w kontekście zmian, które dokonywały się w Rosji na przestrzeni dwóch wieków. Kosowska, doceniając wartość tego typu piśmiennictwa, traktuje je jako swoistą skarbnicę wiedzy na temat rozwoju osobowości szlachcianki i sposobów zdobywania przez nią wykształcenia. Badaczka twierdzi, że:

Niezwykle cenny materiał w badaniach nad procesami transformacji kultury stanowią pamiętniki i korespondencja rosyjskich szlachcianek. [...] Literatura wspomnieniowa oraz korespondencja stanowią nieocenione źródło informacji o okresie dorastania młodej, zwykle nieprzeciętnej jednostki, która odsłania przed czytelnikiem procesy związane z kształtowaniem się jej charakteru, upodobań, dążeń, pragnień, wewnętrznych napięć i konfliktów. Ponadto studiowanie dorobku pamiętnikarskiego rosyjskich arystokratek pozwala w sposób precyzyjny odtworzyć system wychowania i metody kształcenia w XVIII i na początku XIX wieku¹⁷.

Kosowska rozważała też problem motywacji, jakimi kierowały się kobiety przystępujące do pisania pamiętników. Jak słusznie zauważa ta badaczka, tworzenie tekstów pamiętnikarskich było niejednokrotnie realizacją pewnych wymogów kulturowych epoki, wynikało z chęci utrwalenia wspomnień z myślą o potomnych, stawało się też niekiedy odpowiedzią na prośby bliskich, którzy w przeżyciach swoich matek i babć upatrywali bezcenne bogactwo własnej przeszłości. Powstawanie memuarów wiąże ona także z szybko rozwijającym się już od końca XVIII wieku indywidualizmem w Rosji, z potrzebą poznawania siebie, refleksją nad sensem życia i aksjologicznymi podstawami postępowania człowieka¹⁸. Dlatego też pamiętniki traktuje ta badaczka nie tylko jako źródło wiedzy o samej autorce, lecz również o czasach, w których żyła i ludziach nadających ton epoce. Taką rolę, na przykład, pełniły wspomnienia Anny Kern o Aleksandrze Puszkynie, Antonim Delwigu, Michaile Glince czy też memuary Marii Kamińskiej, w których przewija się postać Tadeusza Bułharyna, Aleksandra Bestużewa, Konrada Rylejewa i innych.

Tak szeroki wachlarz problemowo-tematyczny memuarystyki kobiecej przyciąga do siebie w sposób uzasadniony uwagę historyków i antropologów, czego przy-

¹⁷ K. Kosowska, *Obraz życia szlachcianek rosyjskich w literaturze. Od Piotra Wielkiego do Mikołaja I*, Kraków 2012, s. 10–11.

¹⁸ *Ibidem*, s. 99–100.

kładem są m.in. prace Natalii Puzzkariowej. Bada ona życie prywatne, codzienne oraz pozycję społeczną rosyjskiej kobiety, korzystając obficie właśnie z kobiecej literatury memuarystycznej. Puzzkariowa konstatuje, iż ta sfera bliższa była kobietom, aniżeli mężczyznom, skupionym raczej na służbie państwowej, a nie na problemach rodzinno-domowych, dlatego też zawarte w ich tekstach autobiograficznych informacje traktuje jako bardziej wiarygodne, aniżeli te, z jakimi mamy do czynienia w memuarach, których autorami byli mężczyźni. Zawierają one bardzo wiele szczegółów i komentarzy związanych z kwestiami wychowawczymi, religijnymi i socjalno-bytowymi, relacjami zachodzącymi pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny oraz sąsiadami itd., dzięki czemu otrzymujemy więcej możliwości do wnikliwszego zbadania i opisanego rosyjskiej codzienności z jej troską o dom, rodzinę, sprawy ducha, ale także i intelektu wraz z zagadnieniami kultury i polityki w tle. Badaczka konstatuje:

Женщины проще и естественнее, чем представители противоположного пола, отягощенные чинами и должностями, говорили о том, что их окружало в повседневности, в семье, в кругу близких. Домашний, семейный быт был для них главной „сферой обитания”, и потому написанные ими тексты способствуют – прямо или косвенно – переоценке ценностей в пользу частной сферы жизни человека, на что в полной мере решились лишь последующее, XX столетие¹⁹.

Myśl ta znalazła swoją egzemplifikację już we wcześniejszej pracy tejże badaczki, w monografii pod tytułem *Prywatne życie kobiety rosyjskiej: narzeczona, żona, kochanka (X – początek XIX w.) (Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница. X – начало XIX в.)*²⁰, poświęconej próbie rekonstrukcji obrazu kobiecej codzienności na przestrzeni wielu epok historycznych, począwszy od średniowiecza. W rozdziałach dotyczących wieku XIX autorka odtwarza życie prywatne przedstawicielek płci pięknej, prezentuje sposoby i okoliczności zdobywania wiedzy przez szlacheckie córki oraz ukazuje ich stosunek do obowiązków domowych i rodzinnych, a także opisuje świat uczuć i wartości moralnych, czerpiąc przy tym obficie ze wspomnień znanych memuarystek tamtych czasów, takich jak: Anna Kern, Zofia Kapnist-Skałon, Antonina Błudowa (1813–1891), Maria Ni-kołajewa, Maria Nazimowa (1840–1936).

Oprócz problematyki związanej z odtworzeniem kobiecej codzienności Natalia Puzzkariowa proponuje także teoretyczne rozważania na temat piśmiennictwa ko-

¹⁹ Н.Л. Пушкарева, *У истоков женской автобиографии в России*, „Филологические науки” 2000, nr 3, [w:] http://www.a-z.ru/women_cd1/html/filologich_nauki_7.htm [07.03.2018].

²⁰ Н.Л. Пушкарева, *Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X – начало XIX в.)*, Москва 1997.

biet. W artykule pod tytułem *U źródeł autobiografii kobiecej w Rosji (У истоков женской автобиографии в России)*, charakteryzując teksty autobiograficzne kobiet, wskazała na różnice istniejące pomiędzy tymi formami wypowiedzi epickiej a memuarami pisanymi także przez kobiety. Badaczka starała się dowieść, że u autorek autobiografii wyraźnie widoczne jest zainteresowanie procesem kształtowania się własnej psychiki, światem emocji, życiem wewnętrznym, podczas gdy dla memuarystek przede wszystkim istotna była otaczająca je rzeczywistość. W związku z tym Puskariowa wysnuwa wniosek, iż memuary w „czyste” i klasycznej niejako postaci, mają charakter „bardziej męski”, czyli że są zbliżone do analogicznych tekstów, których autorami są mężczyźni, a twórczość autobiograficzna – „bardziej kobiecy”, a więc skupiony na przekazywaniu tego, co autorka rozpoznaje sercem i własną intuicją.

В этом смысле создательницы автобиографических текстов были отличными и от «чистых» мемуаристок, для которых главным в изображении являются не столько порывы, стремления и страдания собственной души, сколько мир вокруг них. И поэтому, мне думается, мемуарный жанр в чистом виде может представлять как более «мужской», а автобиографический – как более «женский»²¹.

Jednakże ze względu na fakt, że granice pomiędzy tymi dwoma gatunkami nie są zbyt wyraźne, N. Puskariowa zakłada, że w tekstach memuarystycznych (tj. „męskich”) mogą pojawiać się również elementy „żeńskie” i odwrotnie²².

Szczególną wartość kobiecych memuarów dla poznania realiów życia codziennego, ale również tego, które wykraczało poza obręb wyłącznie domowy i dotyczyło w większym lub mniejszym stopniu spraw ogólniejszych, w tym kulturalnych czy państwowych XIX-wiecznej Rosji dostrzegają także i inne badaczki. Waleria Ponomariewa i Lubow Choroszyłowa w książce pod tytułem *Świat rosyjskiej kobiety: rodzina, zawód, zasady życia domowego. XVIII – początek XX wieku (Мир русской женщины: семья, профессия домашний уклад. XVIII – начало XX века)* przedstawiły w ujęciu historycznym obraz rodziny rosyjskiej i jej ewolucję na przestrzeni kilku wieków. Badaczki te wykazały, iż proces przeobrażeń, jakim od czasów II połowy XVIII wieku podlegały rosyjskie rodziny, następował w związku ze zmianą sytuacji i roli kobiety. Dokonywało się to przede wszystkim dzięki reformatorskiej działalności cara Piotra I, który wyprowadził kobietę z jej zamknięcia w kręgu rodziny i domu, przez dopuszczenie jej do towarzyskiego życia salonowego i rozrywki; sprzyjała temu również od czasów Katarzyny II większa dbałość o poziom kształcenia dziewcząt pochodzenia szlacheckiego – upowszechniało się

²¹ Н.Л. Пушкарева, *У истоков...*

²² Ibidem.

szkolnictwo. W konsekwencji dawało to przedstawicielkom płci pięknej sposobność do korzystania z własnej wiedzy w procesie edukacyjno-wychowawczym swoich dzieci, a przed mniej zamożnymi otwierało nawet drogi do podjęcia pracy zarobkowej w charakterze nauczyciela domowego²³. W badaniach Ponomariewej i Choroszyłowej odwoływano się zarówno do wspomnień, jak i do tekstów literatury pięknej, dlatego, obok postaci historycznych, pojawiły się w ich monografii także bohaterki fikcyjne, wywodzące się z utworów literackich. Wszystko to miało służyć pełniejszej i dokładniejszej rekonstrukcji sposobu istnienia kobiet na przełomie XVIII i XIX wieku.

Dziewiętnastowieczne pamiętniki kobiece ukazujące rosyjski, szlachecki dom z wielopokoleniową rodziną stojącą na straży tradycyjnych wartości znalazły się także w polu badawczym Jeleny Samofałowej. W pracy *Wyznaczniki gatunkowe kroniki rodzinnej w memuarно-autobiograficznej prozie kobiecej drugiej połowy XIX w.* (*Жанровые признаки семейной хроники в женской мемуарно-автобиографической прозе второй половины XIX века*) rosyjska badaczka omawia wyznaczniki stylistyczno-gatunkowe kroniki rodzinnej na przykładzie wybranych wspomnień kobiecych (S.W. Kapnist-Skałon, N.S. Sochańska, J.W. Nowosilcowa, S.W. Nowosilcowa, M.F. Kamieńska, T.P. Passek, S.A. Tołskoj) i zwraca uwagę na to, że kroniki rodzinne odegrały istotną rolę w procesie utrwalania pamięci o minionych pokoleniach. Pisze: „Семейная хроника в системе жанров женской мемуарно-автобиографической прозы второй половины XIX – начала XX века выступает в качестве определяющей жанровой модели, позволяющей через призму частного бытия запечатлеть смену поколений, вписанных в соответствующие исторические реалии”²⁴.

Badania nad memuarystyką kobiecą prowadzone są niekiedy pod kątem poszukiwań informacji pozwalających wzbogacić wiedzę na temat biografii osób szeroko znanych w życiu społeczno-kulturalnym Rosji. Do takich należał m.in. Józef Sękowski (1800–1858) – uczoney, wydawca, publicysta, pisarz, podróżnik, którego obraz wyłania się z kart wspomnień jego żony, Adelajdy Sękowskiej (1806–1859); *Osip Iwanowicz Sękowski (Baron Brambeus). Biograficzne zapiski jego żony* (*Осип Иванович Сенковский (Барон Брамбеус). Биографические записки его жены*) oraz pisarki i tłumaczki, Jelizawiety Achmatowej (1820–1904); *Osip Iwanowicz Sękowski (Baron Brambeus) we wspomnieniach J.N. Achmatowej* (*Осип Иванович Сенковский (Барон Брамбеус) в воспоминаниях Е.Н. Ахматовой*) – współpra-

²³ В.В. Пономарева, Л.Б. Хорошилова, *Мир русской женщины: семья, профессия, домашний уклад. XVIII – начало XX века*, Москва 2009, s. 6–7.

²⁴ Е.А. Самофалова, *Жанровые признаки семейной хроники в женской мемуарно-автобиографической прозе второй половины XIX века*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Специальность 10.01.01 – русская литература, Курск 2015, s. 165.

cującej z redakcją pisma Sękowskiego „Biblioteka dla Cztenija”. Memuary tych kobiet, blisko, jak zaznaczyliśmy, związanych z wydawcą tego poczytnego periodyku, poddał analizie Aleksander Fieduta w artykule pod tytułem *Wśród kobiet. Osip Sękowski we wspomnieniach i listach współczesnych kobiet (Среди женщин. Осип Сенковский в воспоминаниях и письмах современниц)*. Odwołując się do tych pamiętników, badacz pokazał, iż wyłania się z nich pozbawiony obiektywizmu, jednoznacznie pozytywny obraz Sękowskiego. Idealizację tej kontrowersyjnej postaci życia publicznego Rosji I połowy XIX w. autor artykułu słusznie ocenia jako konsekwencję rodzinnych bądź emocjonalnych związków, jakie łączyły wymienione autorki z Baronem Brambeusem (Sękowskim), ponieważ w rzeczywistości do ideałów on nie należał²⁵. Jednocześnie A. Fieduta podkreśla, iż wykreowany przez te kobiety wizerunek skrajnie różni się od tego, który przedstawiali we wspomnieniach współcześni Sękowskiemu mężczyźni, na przykład, Stanisław Morawski czy też Aleksander Nikitienko²⁶.

Komparatystyczne podejście do XIX-wiecznych memuarów kobiecych zaproponowała Anna Stankiewicz w artykule pod tytułem *Об одной модели романтического сознания (Мемуары Н. Голицыной и Н. Кицкой)*²⁷. Łotewska badaczka obiektem swoich analiz uczyniła wspomnienia dwóch arystokratek, świadków powstania listopadowego, Polki, Natalii Kickiej (1801–1888), żony jednego z przywódców zrywu niepodległościowego z 1830 r., Ludwika Kickiego, oraz Rosjanki, Nadieży Golicyny (1796–1868), żony księcia Aleksandra Golicyna, przez wiele lat mieszkającej w Warszawie ze względu na obowiązki służbowe męża. Pamiętniki były rozpatrywane z punktu widzenia świadomości kulturowej obu memuarystek, a nie w kontekście historycznym, na co mogłoby wskazywać umieszczenie w jednym tomie obydwu wspomnień²⁸ autorek należących przecież do wrogich sobie nacji. Takie podejście badawcze pozwoliło Stankiewicz dostrzec wiele wspólnych cech łączących te kobiety, takich jak, podobny system wartości, analogiczne postrzeganie otaczającej rzeczywistości, a także budowanie świata przedstawionego w oparciu o kanon estetyki romantycznej. Badaczka pisze:

²⁵ Piszę o tym w książce *Każdy baron ma swoją fantazję. Józef Sękowski Polak z pochodzenia, Rosjanin z wyboru*, Opole 2007.

²⁶ A. Федута, *Среди женщин. Осип Сенковский в воспоминаниях и письмах современниц*, „Studia Rossica XX”, t. 1: *Мемуарыстыка росыйска и ей контексты культуrowe*, red. A. Wołodźko-Butkiewicz, L. Łucewicz, Warszawa 2010, s. 165–178.

²⁷ A. Станкевич, *Об одной модели романтического сознания (Мемуары Н. Голицыной и Н. Кицкой)*, „Studia Rossica XX”, t. 1: *Мемуарыстыка росыйска и ей контексты культуrowe*, red. A. Wołodźko-Butkiewicz, L. Łucewicz, Warszawa 2010, s. 87–96.

²⁸ A. Stankiewicz korzysta w swej pracy z memuarów pod tytułem *Война женскими глазами. Русская и польская аристократки о польском восстании 1830–1831 годов*. 2005. Сост., вступ. статья В.М. Боковой, Н.М. Филатовой, Москва: Новое литературное обозрение, опубликованных в серии „Россия в мемуарах”.

[...] можно отметить, что мы имеем дело с интересным феноменом, когда система идей, как правило, реализуемая в научной, художественной, общественной сфере, оказывается принципиально важной и для частной жизни. *Воспоминания* обеими мемуаристками писались как камерные заметки [...], и, тем не менее, мир своего повествования оба автора во многом строят по канонам романтической эстетики, точнее перед нами пример того, как история и история идей коррелируют бытовое сознание, а переживаемый человеком жизненный поток, в свою очередь, меняет систему художественных ценностей²⁹.

Inny kierunek w badaniach nad dziewiętnastowiecznym pamiętnikarstwem kobiet proponuje historyk literatury rosyjskiej, Jelena Prikaczikowa. W jednym z rozdziałów pracy poświęconej rozwojowi pamiętnikarstwa rosyjskiego od wieku XVIII do lat 30. XIX³⁰ analizuje ona kobiece memuary z punktu widzenia sentymentalnego oraz romantycznego modelowania przedstawionej w nich rzeczywistości. Kształtowanie wypowiedzi pamiętnikarskiej w odwołaniu do stylistyki sentymentalnej badaczka ukazuje na przykładzie memuarów Warwary Gołowny. Ten typ modelowania Prikaczikowa dostrzega już w sposobie konstruowania głównego wątku wspomnień, czyli historii przyjaźni autorki pamiętnika z wielką księżną Jelizawietą Aleksiejewną. Memuarystka ukazuje ową znajomość poprzez nasycone uczuciowością spotkania z wielką księżną, plastyczność obrazów, dbałość o znaczące dla sentymentalnej scenerii detale, opisy budzących zachwyt idyllicznych lub monumentalnych krajobrazów. Badaczka pisze:

Дружба мемуаристки с великой княгиней развивается и крепнет на фоне то «чувствительных», то величественных пейзажей природы. Это также составляет отличительную черту сентименталистской эстетики, достаточно вспомнить психологизм «натуры» в *Бедной Лизе* Н. Карамзина. У Головиной гимн природе звучит всякий раз, когда мемуаристка оказывается рядом с Елизаветой на фоне очаровательных в своей красоте летних пейзажей³¹.

Drugi typ modelowania rzeczywistości, odwołujący się do tradycji romantycznej, Prikaczikowa charakteryzuje w następujący sposób:

В традиции женской мемуаристики романтическое моделирование гораздо чаще выглядит как противопоставление себя – исключительно искреннего, раннего, возвышенного существа – грубому, бесчувственному, а порой и бес-

²⁹ А. Станкевич, *Об одной...*, s. 96.

³⁰ Е.Е. Приказчикова, *Русская мемуаристика XVIII – первой трети XIX века: имена и пути развития*, Учебное пособие, Екатеринбург 2006, s. 320–362.

³¹ *Ibidem*, s. 328.

человечному миру. При этом женщина-мемуаристка охотно представляет себя жертвой роковых обстоятельств, с которыми ей приходится бороться. Общие традиции женской мемуаристики при этом не нарушаются, следовательно рядом с женским образом можно логично ожидать теперь появления параллельного мужского образа, принимающего на себя функции уже не «ангела», как в эпоху сентиментализма, но «демона»³².

Rosyjska badaczka przedstawiła romantyczny typ modelowania rzeczywistości w tekstach kobiecych na przykładzie wspomnień Jekatieriny Chwostowej (Suszkowej) i Nadzieży Durowej. W *Zapiskach* Chwostowej (muzy Lermontowa) ten typ kreowania świata przedstawionego realizowany był między innymi poprzez ukazanie nieszczęśliwego dzieciństwa memuarystki, kojarzonego w jej świadomości z mogiłą, brakiem światła, swobody, powietrza, czy też poprzez ukazywanie Lermontowa w roli demona-uwodziciela³³. Inny model postawy romantycznej przejawia się we wspomnieniach Durowej. Zgodnie z obranym przez autorkę kanonem romantycznym, losy panny-kawalerzysty jak podkreśla to inna badaczka tego utworu, Wanda Laszczak, „porywają zagadkowością, niezwykłością i burzliwością już od momentu jej przyjścia na świat jako pierworodnego dziecka rotmistrza Andrieja Durowa i zamożnej szlachcianki, Nadzieży Aleksandrowicz, która ucieczką z domu i potajemnym wyjściem za mąż ściągnęła na siebie gniew i przekleństwo ojca, zaś szansę naprawy stosunków z rodzicami widziała w wydaniu na świat syna. Jednak upragniony syn urodził się dopiero jako trzecie dziecko”³⁴.

Na podstawie przeprowadzonej przez siebie analizy Prikaczikowa wyraża wątpliwość czy mamy prawo zaliczać do gatunku memuarów tekst, w którym dochodzi do swoistej romantycznie ukierunkowanej mitotwórczości, dlatego formułuje wniosek, iż „[...] в случае с традицией романтического моделирования действительности женщины-мемуаристки доходят до прямого романтического мифотворчества, которое ставит под сомнение чистоту и целостность самого жанра мемуаров”³⁵.

W zakresie memuarystyki kobiecej interesującą perspektywę badawczą proponuje także Olga Mamajewa w dysertacji pod tytułem *Fenomen kobiecej literatury autobiograficznej w kulturze rosyjskiej drugiej połowy XVIII-początku XIX wieku* (Феномен женской autobiографической литературы в русской культуре

³² Ibidem, s. 337.

³³ Ibidem, s. 344.

³⁴ W. Laszczak, *Nadzieja Durowa – pisarka w sławie panny-kawalerzysty*, [w:] eadem, *Twórczość literacka kobiet w Rosji pierwszej połowy XIX wieku*, Opole 1993, s. 33.

³⁵ Е.Е. Приказчикова, *Русская...*, s. 362.

второй половины XVIII-начала XIX века)³⁶. Badaczka przedstawiła w niej wybrane teksty memuarystyki kobiecej (N. Dołgorukiej, A. Łabzinej, J. Daszkowej i Katarzyny II) w aspekcie kulturowym i historycznoliterackim. Podjęła zagadnienie indywidualizmu memuarystek, sposobów projekcji osobowości autorskiej w ich wypowiedziach narracyjnych. Mamajewa dowodzi, że owa zasada indywidualizmu osobowościowego realizowana jest na poziomie semantyki, przy czym każda z pamiętnikarek w inny sposób charakteryzuje i interpretuje osobowość kobiecą.

Problem indywidualizmu oraz sposoby przedstawienia siebie przez autorki pamiętników zainteresował również Swietłanę Tatar kiną. Zagadnienia te podejmuje ona w pracy pt. *Modele opisywania siebie w tekście memuarystycznym Awdotii Panajewej (Модель самоописания в мемуарном тексте А.Я. Панаевой)*³⁷. Zdaniem badaczki, w memuarystycznych tekstach Panajewej, za ukazywanymi przez nią zjawiskami, ludźmi, wydarzeniami kulturalnymi, ukrywa się zamaskowana osobowość autorki. W rzeczywistości bowiem drobiazgowość opisów oraz prezentowane poglądy i oceny wskazują, iż była ona nie tylko obserwatorem tych wydarzeń, lecz także ich uczestnikiem. Ów subiektywizm memuarystki dostrzec można już w samej kompozycji pamiętnika, w którym doboru materiału dokonywała nie według porządku chronologicznego, ale zależnie od stopnia jego ważności dla samej autorki. Otaczających ją ludzi, ich zachowania, wybory, wypowiedzi przedstawia i interpretuje przez pryzmat własnego „ja”, o czym świadczą przywoływane przez nią rozmowy, którym nadaje cechy własnego stylu³⁸. W pamiętnikach Panajewej odbywa się swoisty dialog między „kobięcym ja” i światem męskim. Memuarystka dokonuje tego poprzez włączenie do swoich *Wspomnień* takich wypowiedzi autorów-mężczyzn, które wskazują na obecność postaw mizoginistycznych. Badaczka rozumuje, iż Panajewa, znajdująca się, jak wiadomo, w centrum życia kulturalnego, śmiało, ale i z dużym wyczuciem estetycznym demaskuje ów stereotyp mówiący o niedoskonałości kobiety i polemizuje z nim. Zdaniem Tatar kiny, przytoczone przykłady świadczą o tym, że Panajewa tworzy swój własny wizerunek we *Wspomnieniach* metodą łączenia tego, co „swoje” z tym, co należy do świata zewnętrznego. Piśze: „[...] позиция мемуаристки характеризуется интегративностью, диалогичностью. В образе автогероини совмещаются как типично женские роли (дочери, жены), так и мужские (профессиональный

³⁶ W roku 2010 rozprawa doktorska O. Mamajewej została opublikowana pod tytułem *Феномен женской автобиографии в русской культуре второй половины XVIII-начала XIX века*, Санкт-Петербург 2010. Niestety autorce niniejszego artykułu nie udało się dotrzeć do tej książki.

³⁷ Jest to jeden z rozdziałów dysertacji doktorskiej poświęconej twórczości Awdotii Panajewej. – С.В. Татаркина, *Творчество А.Я. Панаевой в литературном контексте эпохи: гендерный аспект*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. 10.01.01 – русская литература, Томск 2006.

³⁸ Ibidem, s. 182–183.

литератор). Панаева осуществляет самописание не только на материале «своего», но и из фрагментов «чужого»³⁹.

Współczesne prace poświęcone rosyjskiej memuarystyce kobiecej XIX wieku pokazują, że tematyka ta coraz częściej wzbudza zainteresowanie badaczy. Autentyczne relacje tekstowe kobiet inspirują zarówno do rozważań teoretycznych, jak i do podejmowania kwestii o charakterze historycznym, kulturowym czy też społeczno-politycznych. Wypowiedzi badaczy świadczą, iż dorobek ten jest cenny, bogaty i różnorodny, przynosi rozległą wiedzę na temat epoki oraz życia rosyjskiej szlachty i arystokracji. Memuary zawierają, między innymi, opisy wydarzeń historycznych (np. powstanie dekabrystów, zesłanie na Syberię uwiecznione w pamiętnikach P. Annienkowej i M. Wołkońskiej, powstanie listopadowe – we wspomnieniach N. Kickiej, N. Golicyny, A. Smirnowej; czy też zapiski A. Tołstoj ukazujące ostatnie lata panowania cara Aleksandra II). Pokazane w nich zostało również codzienne życie szlachty rosyjskiej wraz z relacjami o stosunkach panujących w rodzinach, sposobach spędzania czasu, wychowaniu i kształceniu dziewcząt, ich zainteresowaniach i życiu prywatnym. To wszystko czyni pamiętniki interesującym obiektem eksploracji naukowych, docenianym zarówno w badaniach o charakterze literaturoznawczym, antropologicznym, historycznym, jak też w rozważaniach nad procesami transformacji kultury, obyczaju i rosyjskiej mentalności.

³⁹ Ibidem, s. 194–195.